Samoilenko Olena,
Law Sciences of candidate, Associate Professor,
Department of Criminalistics, National University
«Odessa law academy»

Самойленко Олена Анатоліївна.
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики Національного університету
«Одеська юридична академія»

THE STRUCTURE OF KRIMINALISTIC DESCRIPTION CRIMES ACCOMPLISHED WITH USING OF CYBERSPASE ENVIRONMENT
СТРУКТУРА КРИМИНАЛИСТИЧНОЙ ХАРАКТЕРИСТИКИ Злочинів, Вчинених ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ ОБСТАНОВКИ КІБЕРПРОСТОРУ

Summary: The article is devoted to the structure of criminalistics description of the crimes accomplished with the using of cyberspace environment. By the elements of criminalistics description of crimes author acknowledges the elements of mechanism of their accomplishing. It is established, that the elements of criminalistics description, being in intercommunication, form the last as a system of signs of certain group (kinds) of crimes typical and specific. Criminalistics description of complex crimes, which the crimes accomplished with the using of cyberspace environment are acknowledged by, engulfs the signs of great number of crimes, which is determined by a certain specific – by signs allowing to separate this complex of crimes from other crimes. By the elements of description of the crimes accomplished with the using of cyberspace environment, the following elements of mechanism of accomplishing of such category of crimes are considered: article of encroachment (material values, money facilities, information, data-bases and others like that); personality of criminal, organized group or criminal organization; situation of commission of crime; methods of commitment crimes with the using of cyberspace environment (preparation, direct accomplishing and concealment); technologies of commitment crimes with the using of cyberspace environment (that provide achievement of ultimate criminal goal at accomplishing of aggregate of different on by the criminally-legal signs of crimes); tracks of crime.

Key words: crime, criminal activity, cyberspace, complex character, criminalistics description, mechanism of crime, technology, element

Анотація: Стаття присвячена структурі криміналістичної характеристики злочинів, вчинених з використанням обстановки кіберпростору. Елементами криміналістичної характеристики злочинів автор визнає відомості про елементи механізму їх вчинення. Констатується, що елементи криміналістичної характеристики, знаходячись у взаємозв'язку, утворюють останню як систему типових та специфічних ознак певної групи (видів) злочинів. Криміналістична характеристика комплексних злочинів, якими визнаються злочини, вчинені із використанням обстановки кіберпростору, охоплює ознаки множини злочинів, яка визначається певною специфікою – ознаками, що дозволяють відокремити цей комплекс злочинів від інших злочинів. Елементами криміналістичної характеристики злочинів, вчинених з використанням обстановки кіберпростору, вважаються наступні елементи механізму вчинення такої категорії злочинів: предмет посягання (матеріальні цінності, грошові кошти, інформація, бази даних тощо); особа злочинця, організована група чи злочинна організація; обстановка вчинення злочину; способи вчинення злочинів із використанням обстановки кіберпростору (підготовки, безпосереднього вчинення та приховування); технології вчинення злочинів із використанням обстановки кіберпростору, (що забезпечують досягнення кінцевого злочинної мети при вчиненні сукупності різних за кримінально-правовими ознаками злочинів); сліди злочину.

Ключові слова: злочин, злочинна діяльність, кіберпростір, комплексний характер, криміналістична характеристика, механізм злочину, технологія, елемент.

Постановка проблеми. Сучасні можливості кіберпростору породжують нові та вдосконалюють наявні форми кримінальних правопорушень. Знання типових механізмів такої злочинної діяльності забезпечуватимуть слідчому можливість висунення загальних і окремих версій, планування розслідування, а також цілеспрямованого пошуку слідів злочину та злочинця. Оскільки механізм вчинення будь-якого виду (групи) злочинів конкретизується через типові елементи її криміналістичної характеристики, то передумовою пізнання механізмів злочинів злочинної діяльності із використанням обстановки кіберпростору є визначення структури криміналістичної характеристики таких видів злочинів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У криміналістичних колах (В.О. Голубєв, О.І. Мотлях, Н.А. Розенфельд, К.В. Тітуніна, В.С. Цимбалюк, В. П. Шеломенцев та багато інших науковців) велась мова лише про механізми вчинення окремих різновидів злочинів цієї категорії. При цьому криміналісти обмежувались характеристикою окремих елементів механізму, без спроби отримати системне уявлення про вчинення відповідних злочинів.

Метою статті є визначити структуру криміналістичної характеристики злочинів, вчинених із використанням обстановки кіберпростору.

Виклад основного матеріалу. Поняття «криміналістична характеристика злочинів», введене у

60-ті роки XX століття криміналістом О.Н. Колесніченком [1], згодом стало одним з основних в криміналістичній методиці. Однак, до його визначення науковці підходять по-різному. О.Н. Колесніченко і В.Є. Коновалова в результаті аналізу наукових поглядів щодо криміналістичної характеристики злочину визначили це поняття як систему відомостей (інформації) про криміналістичнозначущі ознаки злочинів певного виду, яка відбиває закономірні зв'язки між ними і слугує побудові і перевірці слідчих версій в розслідуванні конкретних злочинів [2, с.16-20]. Здійснюючи науковий пошук щодо формування поняття та структури криміналістичної характеристики злочину В.А. Журавель прийшов до думки, що криміналістична характеристика злочину являє собою інформаційну модель, в якій відбиваються типові ознаки, тобто ті, що притаманні даному масиву злочинів, і специфічні, котрі дозволяють відокремити його від інших груп злочинів [3, с.209]. При цьому головною відмінністю цієї моделі науковець вважає те, що всі елементи, які входять до її складу, становлять певну систему і розглядати їх у відриві один від одного недоцільно. З позицій акценту на ролі елементів в цій системі, визначенням типових та специфічних ознак злочину певного виду, автор розширює зміст поняття, наданого М.В. Салтевським, А.В. Старушкевичем та багатьма іншими, які визнавали криміналістичну характеристику інформаційною моделлю лише як якісно-кількісний опис або систему типових ознак виду (групи) злочинів [4, с.310] або конкретного злочину [5, с.12].

Різноманітність поглядів вчених щодо категорії «криміналістична характеристика злочину» зумовлює відсутність єдності криміналістів у питанні її структури. Майже всі вчені, в коло інтересів яких входили питання методики розслідування злочинів, з власним аргументуванням пропонували той або інший перелік типових елементів криміналістичної характеристики, які різнилися як за кількісними, так й за якісними показниками. Б.В. Щур зробив спробу систематизувати різні підходи щодо структури криміналістичної характеристики та запропонував наступний елементний склад характеристики будь-якого виду злочину: 1) спосіб злочину (спосіб приготування, спосіб учинення, спосіб приховування злочину); 2) предмет злочинного посягання; 3) умови вчинення злочину (час, місце, обстановка); 4) знаряддя та засоби вчинення злочину; 5) особа злочинця; 6) особа потерпілого (жертви); 7) сліди злочину [6, с.201]. Незважаючи на аналіз більшості існуючих сьогодні поглядів з цієї проблематики, криміналіст не претендує на безапеляційність свого переліку. На думку науковця запропоновані ним найменування мають умовне значення і поєднують певні типові криміналістично значущі ознаки.

Абсолютно переконливою нам уявляється позиція А.Ф. Волобуєва, який шляхом визначення об'єкту і предмету криміналістичної методики по-суті вирішує проблему визначення структури криміналістичної характеристики будь-якої групи або виду злочинів. Чітке визначення об'єкту і предмету дослідження криміналістичної методики є необхідною умовою однозначного тлумачення окремих її наукових положень, структури її змісту [7, с.49]. Визначаючи закономірності механізму злочинів окремого виду одним з самостійних предмет криміналістичної методики, А.Ф. Волобуєв пише: «За своїм змістом криміналістична характеристика – це знання (відомості), накопичені в результаті вивчення механізму вчинення злочинів окремого виду, його внутрішніх зв'язків і залежностей. Тому її структура як система знань детермінована структурою механізму вчинення злочинів як об'єкту пізнання. З урахуванням вищевикладеного криміналістична характеристика злочинів може бути визначена як структурний елемент окремої методики розслідування, що являє собою систему відомостей про елементи механізму вчинення злочинів певного виду чи групи, в яких відбиваються закономірні зв'язки між цими елементами і які використовуються для розробки наукових рекомендацій, а також побудови і перевірки версій при розслідуванні конкретних злочинів» [7, с.49-50]. Тож, елементами криміналістичної характеристики злочинів автор визнає відомості про елементи механізму їх вчинення. Елементи криміналістичної характеристики, знаходячись у взаємозв'язку, утворюють останню як систему типових та специфічних ознак певної групи (видів) злочинів.

Криміналістична характеристика комплексних злочинів, якими визнаємо злочини, вчинені із використанням обстановки кіберпростору, охоплює ознаки множини злочинів, яка визначається певною специфікою – ознаками, що дозволяють відокремити цей комплекс злочинів від інших злочинів.

Використання кіберпростору для вчинення традиційного злочину суттєво детермінує механізм його вчинення. Застосування технологій кіберпростору (телекомунікаційних мереж, комп'ютерних систем й пристроїв), як знарядь досягнення протиправної мети призводить до утворення специфічних змін (слідів в криміналістичному сенсі) в самому кіберпросторі як інформаційному просторі взаємодії людей. Тому ознаки обстановки вчинення злочину та типові його сліди отримують в криміналістичній характеристиці значення *специфічних ознак* злочинів, вчинених із використанням обстановки кіберпростору. Вони зумовлюють схожість всіх класифікаційних груп та підгруп досліджуваної категорії злочинів. Втім, для побудови повної криміналістичної характеристики злочинів, вчинених із використанням обстановки кіберпростору, потрібно визначити закономірні зв'язки між усіма типовими ознаками такого злочину. Систематизація останніх здійснюватиметься в межах типових елементів механізму вчинення цієї категорії злочинів.

Механізм вчинення злочинів в кіберпросторі не піддавався системному науковому дослідженню, що зумовлено складністю у визначенні суті цієї категорії злочинів.

З кримінально-правових позицій В.В. Марков, розглядаючи механізм злочинів в кіберпросторі, пише про ознаки об'єктивної сторони окремих видів таких злочинів, зокрема про засоби та способи

вчинення злочину, а також електронну природу предмета посягання [8], що в цілому відповідає розумінню механізму злочину в кримінальному праві.

В контексті механізму вчинення комп'ютерних злочинів у одному з перших вітчизняних посібниках з цієї тематики науковці визнають неправомірний доступ до автоматизованих систем або мереж початковим етапом вчинення інших злочинів у сфері комп'ютерної інформації та приділяють увагу характеристиці таких елементів механізму: місце вчинення злочину, предмет посягання, спосіб вчинення, особа злочинця та мотив [9, с.179-180]. В.М. Бутузов, В.Д. Павловський. Л.П. Скалозуб, К.В. Тітуніна, В.П. Шеломенцев в результаті узагальнення матеріалів практики та анкетувань висновують про існування «основних елементів криміналістичної характеристики злочинів у сфері використання ЕОМ, систем, комп'ютерних мереж та мереж електрозв'язку», до яких відносять: предмет безпосереднього посягання; спосіб вчинення в широкому розумінні та типову обстановку [10]. В такому розумінні може виникнути питання про існування й додаткових елементів характеристики.

О.І. Мотлях називає механізм вчинення комп'ютерних злочинів одним з предметів свого дисертаційного дослідження. Про механізм висновує з позицій криміналістичної характеристики як інформаційної моделі, що вміщує типові ознаки наступних елементів: способи скоєння злочинів; слідова картина; особа злочинця, мотиви і мета скоєння злочину; деякі обставини (місце, час, обстановка) [11, с.41]. Однак, по-суті механізм вчинення злочину автором не розкривається, адже зовсім не приділяється увага взаємозв'язкам між елементами характеристики злочинів. Нажаль, такий недолік вбачається у багатьох робіт подібної тематики [12; 13].

З кримінально-процесуальних поглядів А.І. Журба звужує механізм вчинення комп'ютерного злочину до розуміння під ним комплексу різноманітних комп'ютерних технології, що зумовлюється свободою дій обвинуваченого у підходах до програмування, у створенні або використанні нових індивідуальних методик та інструментів скоєння злочину [14, с.110].

Досить цікавий підхід до визначення механізму злочинної діяльності у сфері комп'ютерної інформації використано у дисертаційному дослідженні росіянином С.В. Кригіним [15]. Він розглядає криміналістичну характеристику злочинів, вчинених у сфері комп'ютерної інформації, через криміналістичні моделі такої злочинної діяльності, структура і зміст яких обумовлюється можливістю їх обробки математичними методами для висунення версій при розслідуванні конкретних злочинів. Використовуючи метод «дерево класифікацій», виявляє стійкі (закономірні) зв'язки між складовими (елементами) моделі злочинної діяльності, що дає можливість побудувати систему типових криміналістичних версій про подію та особу злочину. Про наявність певної типової моделі злочинної діяльності свідчить сукупність наступних ознак (елементів) типової моделі: мотив; сфера діяльності злочинця; відношення до предмета посягання; організація; час та місце злочину; комп'ютеризація об'єкта; спосіб захисту інформації; спосіб злочину; предмет посягання; принцип дії; наслідки для системи [15, с.108-109]. В основі визначення таких складових моделі знаходиться деталізація автором чотирьох типових елементів злочинної діяльності, зокрема: 1) суб'єкта злочину; 2) ситуації вчинення злочину (по-суті обстановка); 3) способу вчинення злочинних дій; 4) слідів (ознак) злочину [15, с.63]. Попри наявність деяких недостатньо обґрунтованих позицій щодо формулювання окремих елементів моделі злочину, в цілому підхід С.В. Кригіна можна визнати достатньо конструктивним. Тому, вважаємо, що в основу криміналістичної концепції механізму вчинення досліджуваної нами категорії злочинів потрібно покласти закономірності функціонування такої злочинної діяльності.

Механізм будь-якої діяльності складається з її мотиву, загальної цілі, програми дій, прийняття рішення, усвідомлення критеріїв успіху та моделі умов діяльності, інформації про результат, рішення щодо корекції поведінки [16, с.121]. З таких позицій злочин – це ланка в процесі взаємодії двох систем – людини і навколишнього світу [17, с.17]. Матеріальне утворення «навколишній світ» уособлює собою предмет злочинного посягання; дії, спрямовані на досягнення бажаного злочинного результату, зміни (сліди), що утворились в результаті дії; матеріальне утворення «людина» – це по-суті злочинець або організована група осіб, їх мотиви та цілі вчинення злочину. Взаємодіючи системи утворюють безліч закономірних зв'язків. Тому Ю.М. Антонян, В.П. Бахін, В.П. Голубєв, А.В. Дулов, Г.Х. Єфремова, В.О. Коновалова, А.М. Кустов, А.Р. Ратинов, О.В. Челишева, Ю.В. Чуфаровський, Г.Г. Шиханцов та багато інших криміналістів вказували на структурність злочинної діяльності. Аналіз існуючих наукових позицій свідчить, що використання системно-структурного підходу до визначення змісту злочинної діяльності є виваженим.

Загалом виділяють два рівня злочинної діяльності:

1) діяльність як сукупність (комплекс) поступових дій, об'єднаних загальним задумом в межах окремого злочину;

2) діяльність як процес поступової заміни дій в межах декількох злочинів, об'єднаних єдиним злочинним замислом [18; 19].

Аналіз матеріалів судово-слідчої практики щодо розслідування злочинів, вчинених із використанням обстановки кіберпростору, дозволяє визначити, що зі змістовної сторони близько половини таких злочинів є одиничними злочинами, що повторюються за способами скоєння та входять до визначених нами класифікаційних підгруп аналізованої категорії злочинів; інша половина злочинів – це комплекс органічно взаємопов'язаних злочинів, в якому злочини у сфері використання ЕОМ (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку (розділ XVI КК України) виступають обов'язковою умовою досягнення злочин-

ного результату. Про подібний зв'язок злочинів писав А.Ф. Волобуєва, наголошуючи про наявність між злочинами такого зв'язку, що поєднує їх у єдиний ланцюг злочинної поведінки [20, с.54]. Нехтування таким зв'язком не приведе до досягнення наміченого злочинного результату [21, с.54].

Вивчення матеріалів кримінальних проваджень дозволяє ствердити, що можливість досягнення кінцевої злочинної мети, прямо не пов'язаної з спричиненням шкоди нормальному функціонуванню кіберпростору, – як-от заволодіння об'єктами інтелектуальної власності, платіжними засобами, матеріальними цінностями, – забезпечуватиметься існуванням типових технологій вчинення злочинів із використанням обстановки кіберпростору. Використання технологій злочинної діяльності є особливо характерним для двох класифікаційних груп злочинів: 1) вчинених із корисливих мотивів, що пов'язані з фінансово-економічною сферою відносин у кіберпросторі; 2) вчинених з соціально-економічних мотивів, що пов'язані з соціальною сферою відносин суб'єктів у кіберпросторі. Як приклад можна навести діяльність організованої групи осіб у м. Києві в 2013 році [22]. Згідно з розподіленими злочинними ролями, невстановлені особи несанкціоновано втручалися в роботу комп'ютерів юридичних осіб, на яких було встановлено програмне забезпечення дистанційного доступу до рахунків, відкритих у банківських установах (система «Клієнт-Банк»). Отримавши доступ до інформації, яка на них зберігається й обробляється, злочинці здійснювали перерахування коштів загальною сумою 357 303,44 грн на рахунок фіктивно створеного підприємства. В ході слідства було встановлено лише особу, на яку було відкрито з її відома фіктивне підприємство з метою переведення коштів у готівкову форму.

Варто підкреслити, що дослідження обраної категорії злочинної діяльності буде неповним, якщо залишати поза уваги специфіку вчинення одиничних злочинів у кіберпросторі та зв'язки між ними. В цьому сенсі потрібно звернутися до так званого «зв'язку об'єктів за розвитком». Адже для злочинної діяльності також характерним визнається «зв'язок розвитку злочину» [16, с.124]. Розвиток – це безповоротна, спрямована, якісна зміна того або іншого об'єкту, що відбувається на певній відносно стійкій основі, що виникла у попередній період [23, с.6-7]. Якщо ж особа систематично вчиняє злочин певного виду, маючи один й той самий мотив, то є сенс говорити й про вчинення множини певної групи (підгрупи) злочинів із застосуванням типових способів їх вчинення. Спосіб злочину взагалі найтісніше взаємопов'язаний з властивостями інших елементів злочинної події [17, с.19]. Сам спосіб вчинення злочину для одиничних (простих) злочинів у кіберпросторі буде виступати головною якісною характеристикою діяльності злочинця. Наприклад, одним з найпоширених способів вчинення шахрайства із використанням обстановки кіберпростору стало сьогодні розміщення в мережі Інтернет неправдивої інформації про продаж різних товарів з метою заволодіння грошовими коштами імовірних покупців. Так, в Дніпровській області протягом 2014-2015 років М. з використанням комп'ютера, підключеного до глобальної мережі Інтернет, маючи на сайті http://skuters.hol.es/index.php власний Інтернет-магазин, зареєстрований на його ім'я, офіційно займаючись перепродажем двоколісних скутерів по завищеним цінам, реєстрував, використовуючи різні номери мобільних телефонів, оголошення на Інтернет-ресурсі компанії ТОВ «Ємаркет Україна» «Olx.ua» щодо продажу двоколісних скутерів без наміру поставляти останні замовникові. Для заволодіння грошима замовників з призначенням «предоплата» М. використовував карткові рахунки малознайомих осіб та електронні гаманці [24]. Розміщення забороненої інформації у соціальних мережах та адміністрування відповідних груп соціальних мереж здебільше стає типовим способом вчинення різноманітних злочинів з антидержавно-політичних мотивів. Наприклад, розповсюджуються матеріали із закликами про захоплення державної влади, здійснюється вербування агентури для іноземної розвідки, активно сприяють діяльності терористичних організацій.

В практичному плані закономірне ускладнення способів вчинення наступного зі злочинів будуть свідчити про інтелектуальні та професійні здібності злочинців, сприятимуть встановленню підчас розслідування всієї сукупності злочинів, вчинених однією особою або групою осіб. Бачення типових способів підготовки, вчинення та приховування одиничних злочинів у кіберпросторі дає змогу розглянути й комплексний злочин не статично, а в динаміці, як процес, що розвивається і відбиває тенденції розвитку технологій злочинної діяльності у майбутньому.

Висновки і пропозиції. Таким чином, в основі функціонування злочинної діяльності із використанням обстановки кіберпростору знаходяться зв'язки між наступними елементами, що складають механізм вчинення такої категорії злочинів:

1) предмет посягання (матеріальні цінності, грошові кошти, інформація, бази даних тощо);

2) особа злочинця, організована група чи злочинна організація;

3) обстановка вчинення злочину (загальноекономічні і політичні умови сфери суспільства, що стала об'єктом злочинного впливу; стан захисту інформації, фактичного місце знаходження засобів вчинення злочинів/імовірного злочинця (вирішення питань територіальної юрисдикції), тощо);

4) способи вчинення злочинів із використанням обстановки кіберпростору (підготовки, безпосереднього вчинення та приховування);

5) технології вчинення злочинів із використанням обстановки кіберпростору, (що забезпечують досягнення кінцевого злочинної мети при вчиненні сукупності різних за кримінально-правовими ознаками злочинів);

6) сліди злочину (в матеріальному та електронному середовищах);

Ці елементи механізму злочинної діяльності й входять до структури криміналістичної характеристики злочинів, вчинених із використанням обстановки кіберпростору. Визначення типових та специфічних ознак наведених елементів механізму злочинної діяльності та зв'язків між цими елементами дозволить отримати повну криміналістичну характеристику вказаної категорії злочинів.

Список літератури:

1. Колесниченко А.Н. Научные и правовые основы расследования отдельных видов преступлений: автореф. дис. ...канд. юрид. наук. 12.00.09. Харьков, 1967. 42 с.
2. Колесниченко А.Н., Коновалова В.Е. Криминалистическая характеристика преступлений: учеб. пособие. Харьков: Юрид. ин-т, 1985. 93 с.
3. Журавель В. Криміналістична характеристика злочинів: проблеми формування та застосування // Вісник Національної академії правових наук. 2008. № 4 С. 198-209.
4. Салтевский М.В Специализированный курс криминалистики: учебник. К., 1987. 520 с.
5. Старушкевич А. В. Криміналістична характеристика злочинів: навч. посіб. К.: Правник, 1997. 44 с.
6. Щур Б.В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик: дис… докт. юрид. наук. Х., 2011. 407 с.
7. Волобуєв А.Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва: дис… докт. юрид. наук. Харків, 2001. 420 с.
8. Марков В.В. Про механізм скоєння злочинів у кіберпросторі та особливості їх кваліфікації // Південноукраїнський правничий часопис. 2013. №1. С.112-115.
9. Комп'ютерна злочинність: навчальний посібник / Біленчук П.Д., Романюк Б.В. Цимбалюк В.С. та ін. К. : Атака. 2002. 240 с.
10. Документування злочинів у сфері використання електронно-обчислюваних машин (комп'ютерів), систем, комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку при проведенні дослідчої перевірки: науково-практичний посібник / за заг. ред.. Л.П. Скалозуба, І.В. Бондаренко; В.М. Кутузов, В.Д. Павловський, Л.П. Скалозуб та інші. К., 2010. 245 с.
11. Мотлях О. І. Питання методики розслідування злочинів у сфері інформаційних комп'ютерних технологій: автореф. дис. ...канд. юрид. наук. 12.00.09. Київ., 2005. 218 с.
12. Реуцький А.В. Методика розслідування злочинів у сфері виготовлення та обігу платіжних карток: автореф. дис. ...канд. юрид. наук. 12.00.09. Харків, 2009. 22 с.
13. Паламарчук Л.П. Криміналістичне забезпечення розслідування розслідування незаконного втручання в роботу електронно-обчислюваних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж: автореф. дис. ...канд. юрид. наук. 12.00.09. К., 2004. 214 с.
14. Журба А.І. Особливості предмета доказування у справах про комп'ю терні злочини: автореф. дис. ...канд. юрид. наук. 12.00.09. Харків, 2008. 191 с.
15. Крыгин С.В. Расследование преступлений, совершаемых в сфере компьютерной информации: дис… канд. юрид. наук. Н. Новгород, 2002. 200 с.
16. Зелинский А.Ф. Осознаваемое и неосознаваемое в преступном поведении. Х. : Вища школа, 1986. 168 с.
17. Зав'ялов С.М. Способи вчинення злочину: сучасні проблеми вивчення та використання у боротьбі зі злочинністю: дис… канд. юрид. наук. Київ, 2007. 230 с.
18. Кустов А.М. Криминалистика и механізм преступления. Цикл лекцій. М., Воронеж: МОДЭК, 2002. 304 с.
19. Лубин А.Ф. Механизм преступной деятельности: развитие концепции // Белкинские чтения «Памяти Учителя». Н. Новгород, 2001. – С. 13-22.
20. Волобуєв А.Ф. Комплексна методика розслідування економічних злочинів // Вісник прокуратури. 2003. №6 (24). С. 53-56.
21. Самойленко О.А. особливості розслідування викрадень майна, вчинених із використанням комп'ютерних технологій: монографія. К.: КНТ, 2009. 328 с.
22. Вирок по справі № 757/27385/15-к від 24 березня 2016 року Колегія суддів Печерського районного суду м. Києва. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/56716129
23. Морозов В.Д. Проблема развития в философии и естествознании: историко-философский очерк. Минск: Вышейшая школа. 1969. 447 с.
24. Ухвала по справі № 182/3014/15-к від 10 березня 2016 року, Колегія суддів судової палати у кримінальних справах апеляційного суду Дніпропетровської області URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/56361518